

A holnap bűnelkövetői lennének?

Speciálprevenatív beavatkozások a fiatalkorú elkövetők reszocializációs gyakorlatában¹

„Falak és rácsok mögé tenni az embereket és keveset vagy semmit sem tenni a megváltoztatásuk érdekében olyan, mint megnyerni a csatát, de elveszteni a háborút. Rossz, drága, értelmetlen” – mondta Warren Burger, az amerikai legfelsőbb bíróság elnöke 1984-ben. Kijelentése óta 30 év telt el, szavai mégis időtállóak és fontosabbak, mint valaha.

A mindenkori *kriminálpolitika* egyik legfontosabb célkitűzése a *bűnözés csökkentése, a bűnmegelőzés*. Az azonban mindig változik, hogy az aktuális kriminálpolitika mikor, milyen *eszközökkel* tud és kíván megfelelni a bűnözéskontroll követelményének. A bűnelkövetési és bűnismétlési ráta a leghatékonyabban úgy csökkenthető, hogy az elkövetők társadalomba való visszaillesztését sikerre viszi a reszocializációs gyakorlat.

A *fiatalkorú elkövetők* több mint egy évszázada különleges kategóriáját alkotják a büntető igazságszolgáltatás rendszerének, és kiemelt alanyi körét képezik a reszocializációt és a harmadlagos megelőzést célzó kriminálpolitikai törekvéseknek. A velük való bánásmód azért specifikus, mert személyiségük még kiforratlan, a viselkedésüket meghatározó struktúrák még nem rögzültek korrigálhatatlanul, és éppen e nevelhetőség okán a bűnözői életpályáról nagy eséllyel eltéríthetők.²

Az 1970-es években súlyos válságba került a klinikai nevelés ideológiája,³ megbukott a korrekció medikális modellje, és Martinson „*nothing works*” korszakhatároló jelmondatával új fejezet nyílt a kriminálpolitika területén. Ezzel a kijelentéssel hosszú időre háttérbe kényszerültek a reszocializációs célkitűzések, és azok helyett a semlegesítő, izoláló vagy tisztán punitív⁴ jellegű beavatkozások alapján épült fel a bűnözés elleni harc stratégiája.⁵ De éppen a *treatment bukása* és Martinson pesszimista kijelentése volt az, amely megkérdőjelezte az eddig magunkénak vélt tudás pontosságát, és erőteljesen inspirálta a tudományt a „mi

¹ A 2013-ben Szegeden megrendezett XXXI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Büntetés-végrehajtási Tagozatán első helyezést elért pályamunka külföldi jó gyakorlatokra koncentrááló összefoglalása. (A pályamunka eredeti címe: *Fiatalkorú bűnelkövetők reszocializációs nevelése. Speciálprevenatív beavatkozások a szabadságvesztés alatt és azt követően*)

² RUZSONYI Péter: *Bűn – büntetés – reszocializáció*, Belügyi Szemle, 2001/6. szám, 39. o.

³ A *treatment* néven ismertté vált nevelési ideológia a rehabilitáció medikális modelljét jelentette, amely azon az elképzelésen nyugodott, hogy a bűnözési hajlam kikezelhető az emberekből. Bukását több tényező együtthatása eredményezte, az elmélet az 1970–1980-as években ideológiai, alapjogi, hatékonysági, pénzügyi válságba került, és elvesztette a közvélemény bizalmát is.

⁴ Például az angliai short, sharpe, shock és az amerikai boot camp gyakorlata.

⁵ BORBÍRÓ Andrea: *Prevenció és büntető igazságszolgáltatás*, Kriminológiai Tanulmányok 46., OKRI, Budapest, 2009, 30. o.

működik?” kérdés megválaszolására. Az 1990-es évektől mind több *hatásvizsgálat, szisztematikusan áttekintés, metaanalízis* készült,⁶ melyek konzisztensen arra a következtetésre jutottak, hogy a kényszer, az elrettentés és felügyelet alapú beavatkozások semlegesek, vagy éppen kontraproduktívak a bűnözés csökkentése terén.⁷ Ezekből a kutatásokból tudjuk azt is, hogy a kognitív viselkedésterápián és az önkéntes részvételen alapuló programok érik el a legmagasabb arányt a visszaesés kockázatának csökkenésében, és jóval erősebben hatnak az elkövetőkre más programoknál. A Cambridge-i Egyetem Kriminológiai Intézete *„A nemzeti együttműködés megerősítése a bűnisméltés érdekében”* című projekt kapcsán vizsgálta és összehasonlította azokat a különböző gyakorlatokat, amelyek a fiatalok elkövetők bűnisméltési rátájának csökkentésére irányulnak.⁸ Következésképpen érvényesülő tendenciaként állapította meg, hogy azok a programok voltak igazán hatásosak, amelyek:

- a magatartás megváltoztatására és a személyiség fejlesztésére irányultak;
- egyszerre több kriminogén tényezőt céloztak;
- magas kockázati kategóriába sorolt elkövetőkkel foglalkoztak;
- önkéntes részvételen alapultak;
- nem hagyták figyelmen kívül a specifikus reagálóképesség elvét;
- megteremtették a magas szintű szakmai együttműködés és felkészültség feltételeit;
- illetve a közösségben vagy azzal együttműködve valósultak meg.

Összességében: tiszteletben tartották az 1990-ben⁹ megalkotott, ún. *risk-need-responsivity modelljét (RNR)*.

2010-ben dr. Both Emőke - maroknyi lelkes önkéntes támogatásával - megalapította a *BAGázs Közhasznú Egyesületet* azzal a céllal, hogy a bagyi romatelepen mélyszegénységben élőket reintegrálják a többségi társadalomba. A bagyi térség szocioökonómiai mutatói a szegénység, az iskolázatlanság és munkanélküliség magas arányáról árulkodtak, és kérelhetetlenül rányomták bélyegüket a térség hangulatára. A kilátástalanság, a reményvesztettség és a céltalanság ördögi körében egyre több telepi, egyre fiatalabb korban nyúlt különböző drogokhoz vagy keresett más illegális eszközt az élet megkönnyítésére. Ezért a bagyi romatelep a többségi társadalom számára - mint egy rendkívül fertőző beteg környezete számára - megszűnt létezni, a telepi problémák pedig a telepen belül maradtak.

⁶ Jörg Kinzig (2008), David Thornton et al. (1984), David P. Farrington et al. (2002), Anthony N. Doob - Carla Cesaroni (2004), Vicente Garrido - Luz A. Morales (2007), STARR Project hatásvizsgálat (Strengthening Transnational Approaches to Reducing Re-offending - A nemzeti együttműködés megerősítése a bűnisméltés érdekében, 2012)

⁷ BORBÍRÓ, 2009, i. m. 29-33. o.

⁸ A hatásvizsgálat az Európában végrehajtott javító-nevelő beavatkozások értékelésére irányult. Ennek során a kutatók összehasonlították a kezelt csoportban alkalmazott beavatkozások hatását a bűnisméltésnek a kontrollcsoportban tapasztalt mértékével. Fontos szempont volt továbbá, hogy a kontrollcsoport mindenben egyenértékű legyen a kezelésnek alávetett csoporttal. (in: http://www.cepprobation.org/uploaded_files/Rep%20STARR%20HUN.pdf, Letöltve: 2012.10.23., A továbbiakban: Cambridge-i hatásvizsgálat)

⁹ Az RNR-modell első változata Andrews, Bonta és Hoge jóvoltából született meg, de a megalkotása óta eltelt évek során számos új elemmel bővült.

2013-tól a BAGázs Közhasznú Egyesület önkénteseként gyerekprogramokat és Jogklinika programot vezetnek, valamint támogatóként IKSZ (Iskolai Közösségi Szolgálat) foglalkozásokat is tartok. *Miért fontos ez?* Mert a következőkben az elméleti-tudományos eredményeket a BAGázs jól működő programjaival is próbálom bizonyítani, talán elősegítve a jó gyakorlatok adaptációját a reszocializációt megvalósító szakemberek mindennapi munkájának megkönnyítése érdekében.

A bűnismétlést meghatározó tényezők

Tehátakriminálpolitika a zezredfordulóra visszatalál nilátszika reszocializációhoz, és újra magáénak vallja a nevelés elveit. De a *nevelés új, kognitív-behaviorista* jellege tisztán elhatárolja napjaink reszocializációs programjait a treatment ideológia medikális modelljétől, és úgy tűnik, hogy az új elem, a kezelés önkéntes, aktív problémamegoldó jellege lesz a siker záloga.¹⁰

A bűnismétléssel foglalkozó kutatások általánosan három irányt jelölnek ki a bűnözés kezelése kapcsán.

1. Kockázati tényezők beazonosítására irányuló kutatások: mely tényezők növelik a bűnelkövetővé válás esélyét?

A *statikus kockázati tényezők* nem változnak az idő múlásával, állandó jellegükből adódóan a harmadlagos prevenció sem hathat rájuk. Amíg az effajta rizikófaktorok – mint például a demográfiai tényezők (nem, életkor, rassz), a bűnözői előélet (belépési életkor, korábbi büntetések, stb.)¹¹ megváltoztathatatlanok vagy generális prevenciók beavatkozást kívántak a bűnmegelőzés elsődleges és másodlagos színterén, addig a társadalmi érvényesülést hátráltató *dinamikus tényezőket* – az úgynevezett *kriminogén szükségleteket* – a harmadlagos prevenciót célzó programok nagyon is képesek befolyásolni.¹² A dinamikus rizikótényezők – ahogy a nevükben is benne van – változnak az idő múlásával, és ezek a változások egyben a bűnismétlés kockázatának fluktuációját is eredményezik.¹³ Körükbe tartozónak tekinthetünk olyan kockázati faktorokat, mint például a konfliktuskereső, antiszociális személyiség, a kriminális kapcsolatok, a szocioökonómiai státusz, az alacsony iskolai végzettség vagy a szerhasználat.

2. Rezilienciakutatások: mely tényezők védenek meg a bűnelkövetővé válástól?

A rizikófaktorok mellett a *protektív*, azaz a *védő tényezők* is befolyásolhatják a kriminális életpálya alakulását. Masten és kutatócsoportja a rizikós gyer-

¹⁰ BORBÍRÓ, 2009, i. m. 31. o.

¹¹ BORBÍRÓ Andrea – SZABÓ Judit: *Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben a nemzetközi kutatások fényében*, Kriminológiai Tanulmányok 49. kötet (szerk. Vókó György), OKRI, Budapest, 2012, 161. o.

¹² Borbíró Andrea és Szabó Judit a már hivatkozott kutatásukban említést tesznek olyan változókról is, melyeknek kockázati tényező jellege vitatott a szakirodalomban, mint például az intelligencia vagy a szorongás, az alacsony önértékelés, a depresszió stb.

¹³ BORBÍRÓ – SZABÓ, 2012, i. m. 161. o.

mekcsoportok pszichopatológiás vizsgálatától jutott el a reziliencia kutatásáig. Meghatározásuk szerint a reziliencia azt jelenti, hogy a társadalmi beilleszkedés a kockázatok és a megpróbáltatások ellenére is sikeresen lejátsszódik. Tehát a rezilienciakutatások arra a kérdésre keresik a választ, hogy egyes emberek a bűnelkövetést előre jelző kriminogén tényezők megléte és a szocializációs folyamat esetleges defektusai ellenére miért nem lépnek bűnözői életpályára. Rávilágítanak továbbá arra az összefüggésre is, hogy a szocializáció folyamata akkor kerül leginkább veszélybe, ha az alapvető emberi alkalmazkodás (kötődés, az egyén tanulási és problémamegoldási képessége, önszabályozó rendszereinek működése, én-hatékonyasága, a család rendszerének működése, a tágabb közösség szerveződése, vallási és kulturális hagyományok) sikere válik rizikóssá.¹⁴

3. *Dezisztanciakutatások*: mely tényezők segítik a bűnözői életpályáról való kilépést? A bűnelkövetési mintákkal kapcsolatos kutatások¹⁵ azt igazolják, hogy a kriminalitás az elkövetők többségénél nem élethosszig tartó tevékenység. A bűnismétlők nagyobb százalékánál is befejeződik a karrier fiatal felnőttkorban (általában 26–30. életév táján), de azoknál az elkövetőknél is csillapul a bűnözés intenzitása, akik még 40 éves koruk körül sem lépnek ki a kriminális életpályáról.¹⁶ A dezisztancia kutatások eredményei megmutatják azt, hogy a kilépés, mint a bűnözői életpályának egyik szakasza „nem egyik napról a másikra történő változás, nem egyetlen döntés eredménye, hanem egy hosszú és rögzös, visszalépésekkel tarkított folyamat”, amely nem írható le pusztán az életkor és érés magyarázó erejével.¹⁷

Él egy roma család Bagon, sokan vannak testvérek, az anyuka a gyerekek kicsi korában elhunyt, az apuka börtönbe került, így a kisebb testvéreket a legnagyobb (éppen nagykorúvá vált) lány gyámsága alá kellett helyezni. Miután a lánynak saját családja is volt és saját testvéreit is nevelni kellett, egyre kilátástalabb helyzetbe került. Drogokhoz nyúlt, minden este kimaradt, sokszor váltogatta partnereit, egyre inkább elhanyagolva a gondjaira bízottakat. Testvérei közül többen fiatalkorú bűnözőként kriminális karriert kezdtek, volt aki „bebukott” és börtönbe került, és volt, akit nem kaptak el. Viszont ennek a családnak a tagja az a fiú is, aki most, a telepen élők közül elsőként fog érettségit szerezni.

A kriminológiai kutatások új irányai és eredményei rámutatnak arra, hogy a treatment bukását követő végtelen pesszimizmus elhamarkodott volt, mert igenis vannak olyan nevelő jellegű programok, melyek hatékonyak a bűnözéskontroll területén. Egyre több tudományos bizonyíték áll rendelkezésünkre a bűnismétlés

¹⁴ MASTEN, Ann A. – POWER, Jennifer L.: *A Resilience Framework for Research, Policy, and Practice*. In: *Resilience and Vulnerability, Adaptation in the Context of Childhood Adversities*, Cambridge University, 2003

¹⁵ Horney et al., 1996

¹⁶ KEREZSI Klára: *A karrierbűnözés, karrierbűnözők, bűnözői karrier*, in: *Kriminológia-Szakkriminológia* (Szerk. Gönczöl, Korinek, Kerezi, Lévy), CompLex, Budapest, 2006, 571. o.

¹⁷ BORBÍRÓ – SZABÓ, 2012, i. m. 162. o.

megelőzése kapcsán is, amelyek arra biztatnak, hogy sokkal inkább megéri foglalkozni az elkövetővel, mint lemondani róla.

Végeredményben egy kérdést kell feltenni a harmadlagos prevenció sikere érdekében: azt hogy, *mire irányuljon a beavatkozás?*

Reszocializáció

A harmadlagos prevenció beavatkozások hatékonyságának vizsgálatához a reszocializáció fogalmának meghatározása nyújt megfelelő értelmezési keretet. A bevett reszocializáció-fogalmak elméleti alapját az a nézet képezi, miszerint „a társadalomba való beilleszkedés során az általánosan elfogadott kognitív, attitűd jellegű, érzelmi és szereprendszerbeli struktúrák beépülnek az egyén személyiségébe”, így téve képessé őt a másokkal való együttélésre.¹⁸ Ez az ún. *szocializációs folyamat*, amelynek Szegál Borisz meghatározása alapján három szintje különböztethető meg: az elsődleges, a másodlagos és a korrekciós szocializáció. Az *elsődleges és másodlagos szocializáció* sokrétű és többirányú folyamatát a fejlődő gyerek és környezete közötti bonyolult interakciók határozzák meg, ahol – ha gyakoriak is a magatartászavarok – a gyerek környezete tudja biztosítani a társadalomba való sikeres beilleszkedést. Ha azonban képtelen kezelni, vagy éppen generálja a magatartási zavarokat, akkor a gyerek „nem sajátítja el a társadalom által elvárt értékrend kialakításának alapjait: a szociális érettséget és a szociális kompetenciát.”¹⁹ Ekkor szükséges a *korrekciós szocializáció*, amely a személyiségvonások átalakítását, azaz a reszocializációt jelenti.²⁰ Tehát a reszocializáció folyamatának célja, hogy a tanulási szakasz újrakezdésével és a hibásan rögzült struktúrák megbonthatásával a személyiség újjáépülhessen és a szocializációs hibák korrigálódjanak.

Különös közege mindennek a büntetés-végrehajtási intézet, ahol a joghátrány érvényesítése következtében a reszocializációs cél megvalósításának eszköze nem más, mint a biztonsági szempontoknak sok esetben alárendelt zárt intézeti nevelés. Fiatalkorú elkövetők esetében kiemelt felelősség terheli a büntetés-végrehajtási intézetet, mert az ő esetükben az életkori-pszichikus tulajdonságok még inkább megnehezítik a totális intézmény elviselését, mert ilyenkor igényli leginkább a fiatal az autonómiát, a szabadságot, ekkor a legsérülékenyebb a személyisége és a prizonizációval járó romboló hatások ilyenkor a legerőteljesebbek. Mindemellett figyelembe kell venni, hogy a reszocializáció nem érhet véget a szabadságvesztés-büntetés letöltésével, hanem folytatódnia kell a szabadulást követően mindaddig, amíg szükséges. Erre alapozva – Popper Péter nyomán – széles körben ismert, hogy a reszocializáció a *rehabilitáció*²¹ és a *reintegráció* folyamataiból áll.

¹⁸ KAPA-CZENCZER Orsolya: *Fiatalkorúak reszocializációs nevelése a szabadságvesztés büntetés alatt*, Doktori értekezés, Budapest, 2008

¹⁹ SZEGÁL Borisz: *A szocializáció és reszocializáció a börtönben*, Börtönügyi Szemle, 2007/3. szám, 28. o.

²⁰ SZEGÁL, 2007, i. m. 28. o.

²¹ A rehabilitáció most használt fogalmát élesen el kell határolnunk a treatment idején használt fogalomtól. Még a kezelés medikális modellje orvosi beavatkozásokat is a rehabilitáció részének tekintett, addig napjaink preventív modelljei pszichológiai kezelést, személyiségfejlesztő tréningeket

Előbbi azt jelenti, hogy a zárt intézeti keretek között arra kell törekedni, hogy az elkövető mind testi, mind lelki és szellemi állapota javuljon, illetve ne romoljon. Ezáltal csökken, legalábbis nem nő a bűnismétlés esélye. A reintegráció viszont már egy komplex, többfunkciós és több-szakértős munka, amely túlmutat a totális intézeten, és az elkövető társadalomba való visszaillesztését célozza.²² A totális intézményen belüli személyiségformálás, kezelés, azaz a börtönpszichológia szempontjából még inkább összetettebb a fogalom. A reszocializáció előbb kell kezdődjön, mint a börtönben tartózkodás (mert az esetek többségében a személyi szabadságtól való megfosztás is korábban tehető, mint a jogerős ítélet), és tovább is kell tartania azért, mert a legtöbb esetben a szabadulás után még tart a joghátrány.²³

Az RNR-modell

Tehát a reszocializáció egyik lehetősége az, hogy azokat a *szociális természetű kockázati tényezőket célozza meg, amelyek a reintegrációt segítik*. Ilyenek lehetnek az oktatási rendszerbe való visszailleszkedést segítő általános vagy középiskolai felzárkóztatás, a munkaerő-piaci érvényesülést segítő szakképzések, álláskereső tréningek vagy a szabadulás utáni lakhatást támogató programok. A reszocializáció előtt nyitva álló másik lehetséges irány pedig az, hogy *az elkövető személyiségére is koncentrálna „kognitív-fejlesztő” rehabilitációs eszközöket alkalmaz*. „MacKenzie (2006) 280 harmadlagos bűnmegelőzési forma átfogó áttekintése alapján egyenesen az individualizáció mértékében látja a hatékonyság legfontosabb feltételét. Szerinte ugyanis a visszaesés esélyét erőteljesen csökkentő programok lényegi közös vonása, hogy képesek az elkövető gondolkodásmódjának, probléma-felismerési képességének és problémamegoldó stratégiáinak megváltoztatására. Ezzel szemben az eredménytelen vagy gyengébb [...] programok gyakori közös eleme, hogy a kognitív képességek érintése nélkül az általánosabb strukturális viszonyok alakítására törekednek. Pontosabban megfogalmazva az utóbbiak eredményességéhez szükséges lehet az előbbiek megvalósítása.”²⁴

A hatékonyságvizsgálatok mind azt mutatják, hogy be kell építeni a reszocializációs gyakorlatokba az egyéni viselkedéshez, gondolkodásmódhoz kapcsolódó kriminogén szükségletek kezelését, és a programok kidolgozása során figyelembe kell venni az elkövető tanulási készségeit, motivációját, reszponzivitását. Ezek az eredmények hívták életre a *risk-need-responsivity modelljét (RNR-modell)*, amely egyszerre érvényesíti a kockázatok, a szükségletek és a reagálóképesség szempontjait.

A kockázat a bűnismétlés, illetve a visszaesés rizikóját jelenti, amelynek va-

társadalmi visszailleszkedést elősegítő zárt intézeti (bv.) programokat értenek alatta.

²² POPPER Péter: *A kriminális személyiségzavar kialakulása*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970

²³ FLIEGAUF Gergely: *A börtönpszichológia elhatárolása a kriminálpszichológiától*, Börtönügyi Szemle, 2012/1. szám, 51. o.

²⁴ BORBÍRÓ Andrea: *Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő-modernitásban*, Doktori értekezés, Budapest, 2011, 137-138. o.

lószerűsége mérhető, és így a beavatkozás az elkövető egyéni veszélyességéhez igazítható. A harmadlagos prevenciók szolgáltatás szintjének a bűnismétlés kockázatához igazítása azt jelenti, hogy „különböző intenzitással kell foglalkozni a magas, illetve alacsony kockázatúnak minősített elkövetőkkel.”²⁵ Az intenzív beavatkozás a visszaesés szempontjából leginkább veszélyeztetett elkövetői körnél szükséges, míg az alacsony rizikójú eseteknél nem, mert náluk a túlzott intervenció nem pusztán felesleges, hanem akár káros is lehet.²⁶

„A *szükséglet* elve a bűnelkövetői viselkedéssel összefüggő dinamikus faktorok, mint kriminogén szükségletek számbavételének, illetve az ezek befolyásolására irányuló beavatkozásoknak a követelményét fejezi ki.”²⁷ A kriminogén szükségletek, mint bűnelkövetéshez vezető tényezők, közvetítenek a konkrét kezelés során bekövetkező változások és a bűnismétlés valószínűségének módosulása között, ekképp irányítva a kezelési tervet készítőket. A rosszul megválasztott rizikófaktorokra irányuló beavatkozás akár további súlyos torzulásokat is eredményezhet, és ahelyett, hogy csökkentené, éppen hogy növeli a visszaesés valószínűségét.

Végül a *reszponzivitás* elve az, amely a beavatkozást az egyéni lehetőségekhez és képességekhez igazítja, élesen elhatárolva ezzel az RNR-modellre épülő gyakorlatokat a kényszer alapúaktól. Az *általános reszponzivitás* elve szerint a leghatékonyabb rehabilitációs stratégiák a kognitív társas tanulásméleti perspektívába ágyazott viselkedéses és kognitív viselkedéses terápiás módszerek.²⁸ A *specifikus reszponzivitás* elve pedig azt követeli meg, hogy a kezelés igazodjon az elkövető tanulási képességeihez, körülményeihez, motivációjához.²⁹ A reszponzivitás elve összességében tehát azt jelenti, hogy az „általános” és a személyhez jobban kötődő „specifikus reagálóképességre” figyelemmel az intervenciónak olyannak kell lennie, amely hangsúlyt helyez az egyéni szükségletekre, és bevonja a fiatalok-rút a programba, ezáltal tanítva neki a lehető legtöbbet. Az RNR-modell elveit használják a reszocializációs programok akkreditálására Angliában és Walesben, Hollandiában, Norvégiában, Skóciában, Svédországban és – a mind több hatékonyságvizsgálat pozitív megerősítésének köszönhetően – egyre több európai országban és régióban.³⁰

A BAGázs prevenciók módszerei abban különböznek igazán más, ilyen jellegű tevékenységet folytató szervezetekétől, hogy azokat a bagi fiatalokat, akik korábbi bűnelkövetés miatt pártfogó felügyelet alatt álltak, sorstárs mentorként aktívan bevonják a programokba. Hibáikból minden telepen élő tanulhat, ugyanúgy sikereikből láthatják, hogy egyikük sorsa sem eleve determinált, a változtatás lehetősége valós opció számukra is.

²⁵ BORBÍRÓ, 2009, 33. o.

²⁶ BORBÍRÓ – SZABÓ, 2012, i. m. 164. o.

²⁷ BORBÍRÓ, 2009, 33. o.

²⁸ BORBÍRÓ – SZABÓ, 2012, i. m. 165. o.

²⁹ BORBÍRÓ, 2009, i. m. 33. o.

³⁰ Cambridge-i hatástanulmány

„What works”? – Mi működik?

Az 1970-es éveket követő végtelen kiábrándultság és a nevelés eszméjét körülvevő szkepszis mintha halványulna a modern kriminológiai kutatások tükrében, és helyét ismét átadni látszik a reszocializációs törekvéseknek. A hatékonyságvizsgálatok azt mutatják, hogy a bűnözői életpályát meghatározó tényezők beazonosíthatók, és individualizált kezeléssel a fiatalkorú elkövetők magas arányban téríthetők el a kriminális karriertől.

Kognitív Magatartásterápia – Cognitive Behavioural Therapy (CBT)

Ahogy arról már korábban is esett szó, az jelentheti a modern reszocializáció sikerének kulcsát, hogy újfajta megközelítésében a tanuláson alapuló viselkedésterápiák összekapcsolódnak a személyiség vizsgálatával.³¹ A kognitív magatartásterápiás programok alapfeltevése, hogy az észlelést, az érvelést és az emlékezést felölelő gondolkodási folyamatok meghatározzák a viselkedést. Az tehát, hogy egy bűnelkövető hogyan gondolkodik, milyen a világnézete, hogyan viszonyul másokhoz, milyen értékekkel rendelkezik, hogyan oldja meg a problémáit, szoros összefüggésben áll kriminális viselkedésével.³² A kezelés arra épít, hogy az *egyéni megismerés (kogníció) módosításával viselkedésváltozás érhető el*. A kognitív magatartásterápia azért lehet rendkívül hatékony, mert a személyiség szerepét felértékelve éri el, hogy a fiatal belső indítástól vezérelve, saját maga ismerje fel és változtassa meg hibás gondolkodásmódját. A speciális prevenciók beavatkozásai körében többféle CBT-program ismert, attól függően, hogy milyen elemeket hangsúlyoz vagy kombinál a terápia során: irányulhat a kognitív készségek fejlesztésére, a kognitív újrastrukturálásra, interperszonális problémamegoldásra, a társas készségek fejlesztésére, dühkontrollra, a morális-érvelést segítő technikák, az áldozati szemlélet elsajátítására, viselkedés-változásra, visszaesés-megelőzésre, anyaghasználati problémák kezelésére, illetve egyéni (a csoportterápiát kiegészítő) kezelésre.³³ „A kognitív magatartásterápiák más programokhoz képest kedvezőbb eredményeit számtalan hatásvizsgálat támasztja alá: „hüvelykujj-szabályként» az ilyen programok mintegy 30%-kal nagyobb csökkenést érhetnek el a visszaesési arányokban más programokhoz képest (Garrido and Morales 2007; Lösl 1995; Redondo et al. 1999; Lipsey 1995; Lipsey et al. 2001). [...] A CBT része lehet komplex terápiáknak és lehet önálló beavatkozási forma is, a kutatások azonban egyetértenek abban, hogy mindkét esetben jelentősen hozzájárulhat a visszaesés csökkentéséhez.”³⁴

A BAGázs alapítói közül sokan mondják, hogy a 4 év alatt a legnagyobb változás a sorstárs mentorok személyiségében történt, a legtöbb eredményt náluk érték el. Ők megtanulták, hogy nem mindig az erőszak a legjobb módszer a problémák kezelésére, megtanulták, hogy felelősséggel tartoznak másokért, mert példaké-

³¹ BORBÍRÓ, 2011, i. m. 141. o.

³² BORBÍRÓ – SZABÓ, 2012, i. m. 166. o.

³³ BORBÍRÓ, 2011, i. m. 142. o. [Landenberg és Lipsey (2005) csoportosításának összefoglalása.]

³⁴ BORBÍRÓ, 2011, i. m. 142. o.

pek, és végül megtanulták, hogy nyitottnak kell lenniük az ismeretlen felé. Négy év után több telepen élő fiatal vesz részt az IKSZ-programban (56 gyerek, 4 telep-i koordinátor), angolul tanulnak és tanítanak, és az egész telep egy emberként szurkol a BAGázs FC-nek.

Multiszisztémás Terápia – Multisystemic Therapy (MST)

Az MST egy *családi és közösségi alapú, intenzív kezelés* az USA-ban, melynek középpontjában a fiatalok súlyosan antiszociális magatartását meghatározó tényezők állnak. Elméleti hátterét a viselkedés társadalmi-környezeti modelljei, valamint a bűnözés és szerhasználat közötti összefüggéseket kutató tanulmányok adják, alátámasztva azt az értelmezést, hogy az *antiszociális viselkedés több oldalról determinált, az egyes tényezők összefüggnek*, tehát a fiatalok személyiségfejlődése egyaránt meghatározott a családjához, az iskolájához, a munkahelyéhez és a társaihoz fűződő viszonya alapján. Mindez azt jelenti, hogy az *egyén nem önmagában, hanem egy olyan komplex hálózatban létezik, amelynek minden egyes eleme viselkedést meghatározó faktor*, így ennek megfelelően a *beavatkozás sem csak az egyén szintjén szükséges, hanem akár több szinten is, vagy a különböző rendszerek kombinációjával*.

Az MST a bűnelkövetővé válás ismert kulcstényezőivel, illetve a multiszisztémás rendszerekkel egyszerre foglalkozik, és arra törekszik, hogy az egyes rendszerek erősségeinek kihasználásával anélkül segítse elő a fiatalok magatartásváltozását, hogy kiemelné saját környezetéből. Ezért a kezelésnek a rizikófaktorok mérséklésével erősítenie kell a protektív tényezőket, figyelemmel az egyéni és a környezeti szükségletekre is. A programban a tartósan bűnelkövető, erőszakos, szerfüggő fiatalok (fiúk, lányok is) 12–17 éves koruk között vehetnek részt. A kezelés stratégiája, hogy megtanulják leküzdeni a családdal, iskolával, kortársakkal kapcsolatos problémáikat. Kiemelt célja ugyanakkor a programnak, hogy a szülőket is képessé tegye a felmerülő problémák felismerésére és megfelelő kezelésére. A társadalomba integrálás stratégiái bizonyítottan jó gyakorlatok, mint például a *családterápia, a strukturált családterápia, a szülői viselkedés tréning* és a *kognitív magatartásterápia*. Mivel az MST „otthon alapú” szolgáltatás, pozitív hatása több generáción keresztül érezhető, és nemcsak a fiatalok, hanem a körülötte élők körében is, ezáltal segítve a családokat olyan környezet kialakításában és fenntartásában, ahol az egészséges fejlődés mindenki számára biztosított. 1986-ban végezték a program első hatékonyságvizsgálatát, és azóta három klinikai elemzés is készült visszaeső és erőszakos bűnelkövető fiatalok körében. Ezek azt bizonyították, hogy az MST-programban résztvevők között hosszú távon csökkent a bebörtönzés, a bűncselekmények elkövetése és a kábítószerhasználat, valamint a program során széles körben fejlődnek a családi funkciók, és csökkennek a fiatalok pszichológiai problémái. A program sikere arra buzdította az amerikai kormányt, hogy kiterjessze az MST programját más problémás (de nem bűnelkövető) fiatalokra is.³⁵

³⁵ <http://www.colorado.edu/cspv/blueprints/modelprograms/MST.html> (Letöltve: 2012.10.22.)

Mire a BAGázs Egyesület kinőtte a kezdetekkor indult mentorprogramokat, már igen nagy népszerűségnek örvendett a telepiek körében, volt tehát igény és akarat is más jellegű programok kidolgozására. Elindultak az önkéntes részvételel alapuló közösség- és településfejlesztő programok, mint például a közösségi tér kiépítése, a WIFI-falu, a kiskert- és kerítés-programok. Ezek mindegyike úgy épül fel, hogy a BAGázs munkájában való részvételért pontok gyűjthetők, egy-egy sikeres programelem megvalósítása (például: megteremnek a kiskertben a zöldségek) maga után vonja a részvétel jogát egy másik programelembe (például: házfelújítás). Életkörülményeik javítása érdekében maguk vállalnak felelősséget a program sikeréért, és saját munkájuk révén megtanulják megbecsülni a másikat is.

EQUIP - Education Quality Improvement Program

Az EQUIP-módszert a holland fiatalokorúak intézeteinek döntő többségében alkalmazzák, és egyre ismertebb Magyarországon is. Az EQUIP része az ART (*Aggression Replacement Training*) névre keresztelt *komplex nevelési rendszernek*, amely három fő komponensből tevődik össze:

1. *Szociális Készségek (Skill Streaming) – viselkedés komponens*, amely során megtanulják a programban résztvevők, hogy az agresszió helyett hogyan másképp tudják kezelni az adott helyzetet, de minden alkalommal csak egy képességre figyelve.
2. *Indulatkontroll Tréning (Anger Control Training) – emocionális komponens*, amely azt tanítja a programban résztvevőknek, hogy mit ne tegyenek.
3. *Erkölcsei Érvelés Tréning (Moral Reasoning Training) – értékek komponens*, mely arra irányul, hogy rávegye a fiatalokat az „előregondolkodásra”, arra, hogy foglalkozzanak a jövő perspektíváival.

Arnold Goldstein strukturált tanulási terápiájának³⁶ („structured learning therapy”) módszertana alapján a program az *interperszonális készségek fejlesztésére* épít. A módszer lényege, hogy a „készségek elsajátításával arra törekszik, hogy a résztvevő belső kontrollját erősítse, megfigyelőképességét fejlessze, kommunikációja pontosságát, a frusztráltsággal szembeni toleranciáját, illetve ambícióit növelje; hogy jobban boldoguljon a (mindennapi) élet támasztotta igényekkel szemben.”³⁷ Az ART-tanterv zárt intézeti változatában tíz fejlesztendő készséget nevez meg: „panaszkodás, mások érzelmeinek a megértése, valaminek a megbeszélése, a dühre való reakció, a verekedésből való kimaradás, segítség másoknak, a vád, illetve a csoportnyomás kezelése, az érzelmek kifejezése, valamint a kudarckezelés.”³⁸

³⁶ Goldstein „Strukturált tanulásterápia: a szegények pszichoterápiája felé” című munkája 1973-ban jelent meg, jelentős előrelépést hozva a szociális készségek és a kompetencia-fejlesztés területén.

³⁷ CZENCZER Orsolya: *Külföldi minták – honi temivalók a fiatalokorúak büntetés-végrehajtásában*, Börtönügyi Szemle, 2009/1. szám, 1-10. o.

³⁸ CZENCZER, 2009, i. m. 4. o.

Az EQUIP a kezelés során egyfajta *pozitív csoportkultúrát stimulál*, ahol a csoport „két vagy több egymással kapcsolatban álló ember, akiknél a valamelyikük helyzetében, viselkedésében bekövetkezett változás a többiekénél is változást vált ki, mely visszahat, és az elsőnek megnevezett személynél idéz elő újabb változást.”³⁹ A csoport akkor működik jól, ha a tagoknak elvárásai vannak egymással szemben, melyeket szerepnek nevezünk. A cél az, hogy mindenki megtalálja a hozzá leginkább illő szerepet, amelyben jól érzi magát, és amelyet a csoport is elfogad. Az EQUIP képességfejlesztő gyakorlatai az *imitáló szerepjáték*⁴⁰, az *anticipáló szerepjáték*⁴¹, a *rekonstruáló szerepjáték*⁴² és a *transzfer tréning*⁴³. A módszer tehát egy olyan strukturált, kognitív viselkedésterápiás tréning, ahol az equipment a hiányzó szociális, kognitív és erkölcsi kompetenciákkal való felvértezést jelenti.⁴⁴ Az eredetileg iskolák és szociális intézmények számára készült programot – sorozatos sikereinek köszönhetően – bevezették a szabadságvesztés-büntetésüket töltő elítéltek körében is.⁴⁵ Leeman, Gibbs és Fuller 1993-ban végzett kutatásaik során vizsgálták először az EQUIP- program hatékonyságát a fiatalokéak fogvatartási intézeteiben. Az eredmények lenyűgözőek voltak, az EQUIP csoportok tagjai – a 12 hónapos utánkövetési időszak alatt – alacsony és stabil, 15%-os visszaesési rátát produkáltak, míg a kontrollcsoportokban 40,5%-os arányban követtek el ismételt bűncselekményt a fiatalok.⁴⁶

Nemzeti Együttműködés Megerősítése a Bűnisméltés Csökkentése Érdekében – Streightening Transnational Approaches to Reducing Re-offending (STARR Projekt)

A STARR az Európai Bizottság *Prevention and Fight Against Crime* című programja keretében 2007-ben kiírt pályázati projekt. A projekt három témaköre közül az egyik foglalkozik a 16 és 25 év közötti elkövetők bűnisméltésének csökkentésével.⁴⁷ Fő pályázóként a London Probation Board, azaz a Londoni Pártfogó Szolgálat dolgozott ki átfogó kezelési tervet, amelyben Magyarország is partner volt. A projekt célja, hogy az EU összes tagállamában megismerhetőek és alkalmazhatóak legyenek azok a bűnisméltést csökkentő jó gyakorlatok, melyek hatékonysága kutatásokkal bizonyított. A tervek kidolgozásakor figyelemmel voltak a fiatalokéakkal kapcsolatos nemzetközi dokumentumokra, európai ajánlásokra

³⁹ KRIZSÁN József: Az EQUIP módszer, *Börtönügyi Szemle*, 2006/1. szám, 80. o.

⁴⁰ Azt hivatott megtanítani, hogy hogyan lehet alkalmazni az EQUIP-módszer által kiemelt, fejlesztendő készségeket.

⁴¹ Az effajta szerepjáték során olyan helyzetekre vetítve gyakorolják a magatartásmintákat, melyekkel a közeljövőben a fiatal nagy valószínűséggel szembesülni fog.

⁴² Ez esetben a szereplők azt a múltbeli helyzetet rekonstruálják, amelyben nem vagy csak részben sikerült korábban helytállniuk.

⁴³ A képességek átvitelét célozza a tréningen kívülre, a terápia utánra.

⁴⁴ KAPA-CZENCZER, 2008, i. m.

⁴⁵ Az EQUIP-módszert a magyar bv. intézetekben a holland MATRA-program révén kezdték el alkalmazni a kétezres évek elején. [A szerk.]

⁴⁶ <http://www.cyc-net.org/CYR101C/Equip.htm> (Letöltve: 2012.10.22.)

⁴⁷ További témakörök: Családon belüli erőszakkal kapcsolatos bűnisméltés csökkentése (Franciaország), Kábítószer- és alkoholfogyasztással kapcsolatos bűnisméltés csökkentése (Bulgária).

és azokra a tudományos bizonyítékokra melyek meghatározták, hogy a fiatalok esetében milyen módszer, milyen körülmények között működik. A STARR projekt az *agresszióhelyettesítő tréninget*, a *családi döntéshozó csoportkonferenciát*, a *szociális készségfejlesztő tréninget* és a *munkaerő-piaci tréninget* tartja célravezetőnek a reszocializáció terén.⁴⁸ A STARR Cambridge-i kutatócsoportja hatásvizsgálatában a projekt kapcsán arra a következtetésre jutott, hogy a fiatal bűnelkövetők kezelésének átfogó hatása biztató, különösen a kognitív-viselkedési programok és az RNR-modell esetében. Habár ez a következtetés általános érvényűnek látszik, nem szabad elfelejteni, hogy Európa országaiban a fiatalok igazságszolgáltatási rendszerei lényegesen eltérhetnek egymástól, például a büntetőjogi felelősség korhatárában, a jogsértések osztályozásában, vagy a bűnözésre és a bűnisméltésre adott válaszokban.⁴⁹

Zárszó

Nem igaz tehát, hogy az elkövetők megjavításáról le kell mondanunk, de a reszocializációs gyakorlat sikere érdekében meg kell fogalmazni azokat az elveket, amelyek pozitív hatással lehetnek a terápiás programok megvalósítására és az így kialakított feltételeknek megfelelően végrehajtani a fiatalok büntető-igazságszolgáltatási rendszerének reformját. Hazánkban voltak, illetve most is vannak olyan kezdeményezések, amelyek magukban hordozzák a fejlődés lehetőségét, Magyarország mégis csak nehezen jut előrébb a reszocializációs elvek elfogadása és megvalósítása terén. A fent bemutatott programok jól láthatóan rajzolják körül a speciálprevenációs beavatkozások két csoportját a környezetre is irányuló (MST) és az individuális értékeket is célzó (CBI, EQUIP, STARR) beavatkozások képében. Habár ezeknek már több meghatározó eleme került át a magyarországi gyakorlatba, reszocializációs programjaink a külföldre is képest mégis „gyerekcipőben” járnak. Megnyilvánul ez például abban, hogy hazai reszocializációs gyakorlatunk sokkal inkább célozza a fiatalok oktatási és munkaerő-piaci felzárkóztatását, mint környezetük felkészítését vagy éppen személyiségük fejlesztését. Nem vita tárgya, hogy az alacsony iskolai végzettség és a szakképzettség hiánya aggasztó és mindenképpen gyors reakciót igénylő problémák a fiatalok társadalmi visszaillesztése terén, viszont nem elégedhet meg a magyar gyakorlat csupán ezen hiányosságok kezelésével. Meg kell találni, meg kell tartani (interpretálni a hazai rendszerbe) és el kell kezdeni fejleszteni a nemzetközi tapasztalatokon alapuló jó gyakorlatokat⁵⁰ ahhoz, hogy a szabadul elítélt több lábón állva, támogatókkal maga mellett, biztosabb sikerrel illeszkedhessen vissza a társadalomba.

Az indok, ami a BAGázs elnökét az egyesület megalakítására indította nem

⁴⁸ http://www.london-probation.org.uk/what_we_do/european_projects.aspx (Letöltve: 2012.10.22.)

⁴⁹ Cambridge-i hatásvizsgálat

⁵⁰ Például a szociális készségfejlesztő tréning, melynek módszertanát Magyarországon dolgozták ki, vagy a szirmabesenyői kutyaterápiás kezelés, valamint a civil szervezetekkel való együttműködések keretében megvalósuló programok egyes elemei.

csak az volt, hogy fiatalokúak pártfogó felügyelőjeként annyi ügye volt Bagról, ahány a többi körzetéből összesen, sokkal inkább az, hogy látta ezekben az emberekben a fejlődés lehetőségét és nem félt megadni a nekik kellő segítséget. Azt gondolom, hogy a jelenlegi büntetőpolitika nem ad elegendő teret a szociális munka eszközeinek az állami pártfogás gyakorlatában, ezzel megfosztja azt lényegi tartalmától, valódi segítő funkciójától. Meg kell értenünk viszont, hogy amennyiben – a tényleges életfogytiglani szabadságvesztésen kívül – a volt fogvatartott visszatér a társadalomba, addig nem lehet az az általános hozzáállás, hogy „bármit teszünk, úgysem változnak meg”, mert a motiválhatóság nem csupán hit kérdése, hanem tudományosan bizonyított tény.

Felhasznált irodalom

- BORBÍRÓ Andrea: *Prevenció és büntető igazságszolgáltatás*, Kriminológiai Tanulmányok 46., OKRI, Budapest, 2009, 13–37. o.
- BORBÍRÓ Andrea: *Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő-modernitásban*, Doktori értekezés, Budapest, 2011
- BORBÍRÓ Andrea – SZABÓ Judit: *Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben a nemzetközi kutatások fényében*, Kriminológiai Tanulmányok 49. kötet (Szerk.: Vókó György), OKRI, Budapest, 2012, 158–192. o.
- CZENCZER Orsolya: *Külföldi minták – honi tennivalók a fiatalokúak büntetés-végrehajtásában*, Börtönügyi Szemle, 2009/1. szám, 1–10. o.
- FLIEGAUF Gergely: *A börtönpszichológia elhatárolása a kriminálpszichológiától*, Börtönügyi Szemle, 2012/1. szám, 45–62. o.
- KAPA-CZENCZER Orsolya: *Fiatalkorúak reszocializációs nevelése a szabadságvesztés büntetés alatt*, Doktori értekezés, Budapest, 2008
- KEREZSI Klára: *A karrierbűnözés, karrierbűnözők, bűnözői karrier*, in: *Kriminológia-Szakkriminológia* (Szerk.: Gönczöl, Korinek, Kerezi, Lévy), CompLex, Budapest, 2006, 559–578. o.
- KRIZSÁN József: *Az EQUIP módszer*, Börtönügyi Szemle, 2006/1. szám, 79–88. o.
- MASTEN, Ann A. – POWER, Jennifer L.: *A Resilience Framework for Research, Policy, and Practice*. In: *Resilience and Vulnerability, Adaptation in the Context of Childhood Adversities*, Cambridge University, 2003
- POPPER Péter: *A kriminális személyiségzavar kialakulása*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970
- RUZSONYI Péter: *Bűn – büntetés – reszocializáció*, Belügyi Szemle, 2001/6. szám, 39–62. o.
- SZEGÁL Borisz: *A szocializáció és reszocializáció a börtönben*, Börtönügyi Szemle, 2007/3. szám, 25–38. o.

Online források

Cambridge-i Egyetem Kriminológiai Intézete „A nemzeti együttműködés megerősítése a bűnismétlés érdekében” című projekt kapcsán készített hatásvizsgálata: http://www.cepprobation.org/uploaded_files/Rep%20STARR%20HUN.pdf (Letöltve: 2012.10. 23.)

EQUIP Program: <http://www.cyc-net.org/CYR101C/Equip.htm> (Letöltve: 2012.10.22.)

MST modell-program: <http://www.colorado.edu/cspv/blueprints/modelprograms/MST.html> (Letöltve: 2012.10.22.)

STARR-projekt: http://www.london-probation.org.uk/what_we_do/european_projects.aspx (Letöltve: 2012.10.22.)